

NOORDOOST-FRIESE MILITAIREN TIJDENS MOBILISATIE 1914

door **KEES BANGMA**

cbangma@hotmail.com

DOMINEE SIPKE HUISMANS (FOTO: TRESOAR)

DE GROOTE OORLOG BEGINT

Op 1 augustus 1914 kondigt de Nederlandse regering de mobilisatie van leger en marine af. Het is de reactie op de oplopende spanningen in Europa die uiteindelijk leiden tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De mobilisatie betekent dat van het ene op het andere moment 200.000 mannen huis en haard moeten verlaten. Ook duizenden dienstplichtige Friezen stappen op de trein, op weg naar Brabant of de stellingen van de Hollandse waterlinie. Veel van die Friese militairen zijn gereformeerd. Ze komen terecht in een voornamelijk katholiek gebied.

De gereformeerde predikant **Sipke Huismans** uit Anjum bezoekt in oktober 1914 zijn gemobiliseerde schaapjes in Brabant en in Vianen. Zijn reisverslag wordt gepubliceerd in het *Friesch Kerkblad* en levert een aardig kijkje op in de gereformeerde wereld in een vreemde omgeving.

De boerenzoon Sipke Huismans wordt op 10 maart 1873 geboren in Loënga. Hij begint in 1893 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam met de studie theologie. Grote invloed hebben de woorden van hoogleraar **Abraham Kuiper**: *De taal is de wereld der gedachten die God aan u meedeelt*. Dit doet hem de ogen opengaan over het wezen en het recht van zijn eigen moedertaal, het Fries, ook in de eredienst. Later benadrukt hij dat hij 'evangeliepreker' is geworden, waarbij hij het behartigen van de Friese zaak en zijn werk als dominee wil integreren.

MODERNE IDEEËN & FRIES

Op 25 augustus 1901 wordt Huismans bevestigd als predikant in Anjum.

Hier trouwt hij met **Lina Banda**. Haar vader is notaris in Anjum. Huismans is een man met moderne ideeën. Hij staat positief tegenover de vakbeweging – dit in tegenstelling tot de leden van de kerkeraad, die allen uit de betere standen afkomstig zijn. Hij is actief binnen Patrimonium met als doel de woonsituatie van minder draagkrachtigen te verbeteren. Hij is bovendien pleitbezorger van het gebruik van het Fries tijdens de eredienst – een controversieel onderwerp waar grote weerstand tegen bestaat. Fries is de taal van de straat, over heilige zaken spreek je in het Nederlands, is de geldende opvatting in gereformeerde kringen.

Na de mobilisatie in augustus 1914 ziet Huismans veel van zijn gemeenteleden vertrekken naar een voor hen vreemde omgeving. Het vervult hem met de nodige zorg. Tegelijk is hij ongetwijfeld nieuwsgierig naar deze andere wereld. Van 3 tot 13 oktober zoekt hij hen op. Tilburg is zijn uitvalsbasis. Hier is het hoofdkwartier gevestigd van ondermeer het 9de Regiment Infanterie (RI). De regimenten zijn territoriaal ingedeeld en het 9de RI bestaat zodoende uit 3000 Friezen, waaronder mannen uit de gemeenten in Noordoost-Friesland.

HANDEN UIT DE MOUWEN

Tilburg telt in deze jaren zo'n 55.000 inwoners, nagenoeg allemaal katholiek. De kleine gereformeerde kerk, onder leiding van Dominee **J. de Vries**, wordt vanaf het begin van de mobilisatie overspoeld door gereformeerden uit het noorden van het land. Het is voor Ds. De Vries reden voor de oprichting van het (gereformeerde) comité voor militairen in Noord-Brabant en Limburg, waarvan hij secretaris/penningmeester is. Dit comité doet zijn uiterste best om te voorzien in geestelijke bijstand van de militairen.

Het is voor Huismans direct na zijn aankomst in Tilburg 'handen uit de mouwen'. De beide zondagen van zijn verblijf wordt er 's morgens en 's avonds in vier lokaliteiten een gereformeerde dienst gehouden. De gereformeerde kerk aan de Lange Nieuwstraat, de christelijke school, een evangelisatielokaal, zelfs een omgebouwde danszaal achter een café. De eerste zondag preekt hij zelf om 10 uur in de gereformeerde kerk. Al om 9 uur treft hij tot zijn verbijstering een kerkgebouw aan waarvan de consistorie vol zit, binnen het doophek zit het vol, op het trapje naar de preekstoel zit het vol, onder de preekstoep, in de paden, vol, vol, vol. 's Avonds is het niet anders. Op de tweede zondag van zijn verblijf preekt hij in een danszaal. Ook deze is afgeladen vol. *'Dat alle kroegen en danszalen (waarvan er in Tilburg voldoende zijn) maar kerken mogen worden'*, zo schrijft Huismans. Tijdens alle diensten puilen de gebouwen uit, de mannen staan tot buiten de deuren. Want het schijnt dat een Fries die gereformeerd is in Friesland het ook in Brabant wil zijn. De vier diensten eindigen tegelijk waardoor de straten worden overspoeld met gereformeerde kerkgangers: *'Waarlijk, de eenvoudige Tilburger, die de geheele wereld zoo wat voor Roomsche aanziet, kan maar amper begrijpen dat er zooveel protestanten op de aardboden rondlopen. En waar 'protestant' voor den Roomsche zoo ongeveer gelijkstaat met 'zonder Godsdienst' daar is hij nu in de gelegenheid geweest iets te zien dat hem misschien enigszins anders zal doen oordelen.'*

RECHTS DE GEREFORMEERDE KERK MET LINKS DAARVAN DE PASTORIE

protestantse militaire tehuizen. Het zijn in veel gevallen eenvoudige onderkomens waar de soldaten zich na hun dienst even 'thuis' moeten kunnen voelen. Waar ze kunnen lezen, schrijven, praten met gelijkgestemde lotgenoten en vooral de verveling bestrijden. Want veel van de mannen die hij ontmoet, beschrijven de verveling die kenmerkend is voor hun dagelijks bestaan tijdens de mobilisatie. Het lange wachten en nietsdoen, het werkt schadelijk uit op de menselijke geest. Daardoor loeren overal de verzoeken van kaartspelen, drank en vrouwen.

Zo bezoekt hij na te hebben gepreekt in het kerkje van Alfen, nog even het Protestants Militair Tehuis. Dit is gevestigd in een ruimte van het plaatselijk café. Om er te komen moet hij door de tapkamer. Hier treft hij een aantal kaartspelende militairen aan. 'Men kan troost zoeken in God en zijn woord of in een spel kaarten', zo merkt Huismans op. Hoewel hij nergens expliciet ingaat op het gevaar van drankgebruik is dat er wel degelijk. Een andere Fries die in deze periode met regelmaat de militairen bezoekt is de Friese troubadour **Sjouke de Zee**. Deze waarschuwt onophoudelijk tegen de gevaren van de drank. De gemobiliseerde landweerman **Wietse Duursma** uit Beetsterzwaag schrijft tijdens zijn verblijf in Alphen naar het thuisfront over iemand die, hoewel getrouwd, 'zich met andere meisjes bemoeit'. De zorg van dominee Huismans is dus niet zonder grond.

Militairen van het 9de Regiment Infanterie in hun kwartier in Oosterwijk. Foto's als deze werden veel gemaakt op verzoek van de militairen en gebruikt als prentbriefkaart voor het contact met het thuisfront. Deze kaart stuurde soldaat Eelse Visser (achterste rij, vierde van links) naar zijn ouders en zuster in Moddergat.

FOTO: COLLECTIE AANT VISSER, STIENS

één, maar twee talen, het Hollands en het Fries.' Die avond is het nog voller in de kerk dan de dag daarvoor, indien tenminste iets dat vol is, nog voller kan worden. De mensen klimmen zelfs over het dak van de consistoriekamer om binnen te kunnen komen. Huismans preekt over het thema 'Wachter, hoe let is it yn 'e nacht?' (Jesaja 21:11-12). 'It is in hege eare om foar it heitelân op wacht te stean, mar der is in eare dy't noch heger is: en dat is wachter to wêzen yn it keninkryk fen God.' Ook nu weer worden er uit volle borst Friese psalmen gezongen. Het 'klink dan en daverje fier yn it rûn' wordt op bijzondere wijze in praktijk gebracht.

tijd van de wereldoorlogen

KAARTSPELEN, DRANK & VROUWEN

Huismans signaleert dat diverse Tilburgers goed verdienen aan de mobilisatie. In Tilburg treft hij zijn schapen aan in Kessel's muziekinstrumentenfabriek, in een ijzergieterij, in een beddenfabriek, in scholen en ga zo maar door. Voor de inkwartiering betaalt het rijk twintig cent per dag per man. Dat is voor een fabriek waar 500 mannen in zitten, een huur van 700 gulden per week! Ter relativering memoreert hij dat sommige fabriekseigenaren hier ook hun werkeloze arbeiders van onderhouden, die daarvoor niets hoeven te doen, behalve de boel schoonhouden.

Verschillende dagen reist Huismans door de omgeving. In dorpen als Moergestel, Oosterwijk, Udenhout, Berkel, Baarle-Nassau, Riel en Alphen bezoekt hij de

HOE LET IS IT YN'E NACHT?

Het valt Huismans tijdens zijn rondritten op dat wanneer er in Brabant weelde is te vinden, dit niet het geval is in dorpswoningen en boerderijtjes, maar wel in de kerken en de kloosters. Die zijn groot en welgebouwd. In het noorden is dit veelal andersom. Misschien zou de veiligste weg wel in het midden liggen, zo mijmert Huismans.

Daar waar overal in Friesland de deuren van die eenvoudige gereformeerde kerken voor de Friese taal gesloten blijven gaan ze in Tilburg wel open. Op maandagavond 5 oktober preekt Huismans in de gereformeerde kerk tweemaal in het Fries. Kort tevoren krijgt hij een brief van drie Hollanders met daarin de beleefde maar duidelijke boodschap dat deze bijeenkomst bij de niet-Friese wapenbroeders misnoegen wekt. Huismans doet een beroep op hun billijkheidsgevoel: 'Gun uw Friesche broeders het kleine genot tenminste voor één enkele avond een woord in hun moedertaal te horen. Want Nederland heeft niet

BIJZONDERE SITUATIES

Op vrijdag 9 oktober brengt dominee Huismans een bezoek aan het stadje Vianen. Hier zijn militairen van de landweer gelegd. Zij moeten dienst doen in de vlakbij gelegen forten en stellingen van de Hollandse waterlinie. De 2de compagnie van het 2de bataljon Landweer in Vianen bestaat uit landweermannen uit Oost- en Westdongeradeel, Ferwerderadeel, Kollumerland en Leeuwarden. Zo ontmoet hij hier vele bekenden, waarmee hij op de foto wordt gezet. Onder de bekenden de militaire arts **Wieringa** uit Ternaard, het hoofd van de school in Oosternijkerk, het hoofd van de school uit Kollumerpomp, maar ook bakkers, slaggers, arbeiders. Het leidt tot bijzondere situaties. *‘Wie in het burger nogal wat is, kan in het militair gewoon soldaat zijn en andersom,’* zo bemerkt Huismans. Zoals een hoofdonderwijzer, die als gewoon soldaat komt te staan onder één van zijn leerlingen, nu sergeant, met wie hij altijd veel te stellen heeft gehad en aan wiens ‘dressuur’ hij zich nu heeft te onderwerpen.

Eén van de officieren van de compagnie, luitenant S. van Straten, heeft al eerder via het Friesch Kerkblad de lezers opgeroepen deze mannen in den vreemde niet te vergeten en *‘hen ter verpoozing en versnapering te voorzien van tabak (ook pruimtabak), sigaren, pijpen, alsmede lectuur, verschillende spelen, kaats- en voetballen.’* Nu komt Huismans ook enig geestelijk voedsel brengen. ‘s Avonds in de gereformeerde kerk weer een Friese lezing. De heer **Ganzevoort**, orgelhandelaar te Leeuwarden, bespeelt het orgel terwijl uit volle borst Friese psalmen worden gezongen.

VLEESCHGEWORDEN ANGST

Tijdens zijn reis is Huismans getuige van de in deze dagen aanzwellende vluchtelingenstroom uit België. De Duitsers zijn bezig met zware bombardementen van de forten rond Antwerpen. De stad die tot dan toe als onneembaar wordt beschouwd, is in de voorafgaande weken overspoeld door honderdduizenden vluchtelingen. De forten zijn echter niet bestand tegen het zware Duitse geschut.

Vlak voor de overgave op 10 oktober, vluchten honderdduizenden naar het nabij gelegen Nederland. Huismans hoort het doffe kanongebulder en ziet de rosse gloed aan de horizon, richting Antwerpen. Een getuige vertelt hem van een vrouw, die haar twaalf kinderen aan een touw gebonden heeft om er geen van te verliezen. Tegelijk met dit twaalftal probeert ze nog vier weerspannige beesten mee te sleuren.

Onderweg komt hij de boerenkarren tegen, beladen met huisraad, beddengoed, vrouwen en kinderen. Hij ziet de Tilburgse straten verstopt met vluchtelingen die geen plek hebben om hun hoofd neer te leggen. De treinen brengen ze met honderden binnen. Tientallen militaire auto's rijden af en aan om ouden, zwakken, vrouwen en kinderen naar een rustiger plaats te brengen. Het is niet om zonder tranen aan te zien. *‘Het is de Vleeschgeworden Angst die daar voor ons voorbij trekt.’*

Dominee Huismans brengt een bezoek aan Vianen waar het 2de bataljon 2de compagnie landweerinfanterie gelegd is. De compagnie bestaat uit militairen afkomstig uit Oost- en Westdongeradeel, Ferwerderadeel, Kollumerland en Leeuwarden. Op deze foto staan o.a.: (1) Gerrit van Iperen uit Vianen, (2) Elke Sijsma uit Lioessens, (3) Gerrit Dijkstra uit Anjum, (4) Dirk Wieringa uit Ee en (5) Dirk Keekstra uit Enwierum. De man links vooraan (6) zou Sieds van Straten uit Dokkum kunnen zijn, die later een rol in het verzet speelde.

FOTO: NYKLE DIJKSTRA, LEEUWARDEN

Jan Minnes Bouta (middelste rij 4e van links, rechtsachter de man met de pijp) uit Nes (WD) moet in 1915 in dienst. Hij wordt geplaatst in het regiment Grenadiers en Jagers. Hij krijgt zijn opleiding in het bij Den Haag gelegen kamp Waalsdorp. Daarna zwerft ook hij door de zuidelijke Nederlanden. *‘Om hun hoogen en sterken lichaamsbouw’* zijn er veel Friezen bij dit regiment geplaatst, zo schrijft Albert Vogel in *‘Je Maintiendrai’* – een boek voor leger en volk.

FOTO: HILDA BOUTA

Friezen van het 9de Regiment Infanterie in Moergestel. Dit regiment bestond geheel uit gemobiliseerden uit Friesland. De onderdelen werden regelmatig van het ene naar het andere dorp verplaatst. Op het platteland werden ze vaak ondergebracht in boerenschuren – voor de boeren een aardige bijverdienste.

FOTO: COLLECTIE AANT VISSER, STIENS

WIE HERKENT PERSONEN OP DEZE FOTO'S?

Niet alle gemobiliseerden gaan naar Zuid-Nederland. Zo zijn er troepen gelegerd op Ameland en Schiermonnikoog. Ook is er tijdens de hele mobilisatieperiode een post van 30 landweermannen op Dokkumer Nieuwe Zijlen. Zij moeten er voor zorgen dat de Engelsen geen inval kunnen doen via Noord-Nederland om zo Duitsland aan te vallen. Op deze foto de bezetting van de post in oktober 1914. Commandant is de reserve-luitenant W. Kok, in het burgerleven conciërge van het stedelijk Gymnasium in Leeuwarden.

FOTO: ARCHIEF GEMEENTE OOSTDONGERADEEL

terugkeer. Hij meent te mogen constateren dat het oordeel over de Friezen over het algemeen gunstig is, *'al wensch ik met dit te constateren hen geen graad hooger te stellen dan anderen.'* En hoe gedragen ze zich in godsdienstig opzicht? Een ouderling in Vianen getuigt ervan: *'Er zit godsdienst in die mannen!'* Huismans hoopt dat dit de waarheid is. En natuurlijk maakt de grote toeloop tot de bijeenkomsten een prima indruk. Maar hij relateert dit direct. De lokalen zijn klein in verhouding tot de behoefte. Er zijn ook velen die hun roeping ontrouw zijn, die niet voor hun belijdenis uitkomen of die in de volle kerkgebouwen een reden zoeken om niet ter kerke te gaan. Ook die constatering is niet zonder reden. Als voorbeeld de gereformeerde militair **Dirk Renzema** uit Berlikum: hij is kok en gelegerd in Tilburg. Op 11 oktober 1914 (de tweede zondag van het verblijf van Huismans in Tilburg) schrijft hij in een brief aan zijn vrouw over zijn belevenissen die dag: *'Vanmorgen vluch een 20 roode kool aan de kook, en het vleesch en ben toen naar kerk gegaan met Y. Dog het was Y te vol, dog ik heb naast de predikstoel gezeten.'*

IN KLANK AS FAN STIEL

Het is duidelijk dat Huismans tijdens dit bezoek de Friese zaak niet vergeten is. Hij hoopt dat de soldaten na hun terugkeer niet alleen trouw zijn gebleven aan hun gereformeerde beginselen, maar ook een beter inzicht hebben gekregen in de kracht van hun eigen taal. Zijn preken in Tilburg zullen een plek krijgen in de geschiedenis van de emancipatie van het Fries in de eredienst. En tijdens de jaarvergadering van het Kritstlik Frysk Selskip op Pinkstermaandag 1915 zal hij zijn ervaringen tijdens de bijeenkomsten op deze reis beschrijven. Je moet er bij geweest zijn om de kracht te voelen van *'dat Fryske psalmsjongen, daverjend troch de seale... der siet in klank yn as fan stiel.'*

Inmiddels voelt ook de regering een zekere verantwoordelijkheid voor het geestelijk welzijn van de militairen. Al snel wordt een aantal veldpredikers en aalmoezeniers aangesteld. Het is een aardig gebaar, waarin de goede bedoelingen worden getoond om ook enigszins zorg te dragen voor de geestelijke belangen van de militairen, zo schrijft dominee **Bouman** uit Hallum, tevens

ER ZIT GODSDIENST IN DIE MANNEN

Op maandagavond heeft hij zijn laatste bijeenkomst in het gebouw van sociëteit de Liedertafel in de Willem II-sstraat. Ook hier worden weer uit volle borst Friese gezangen gezongen. Huismans beschrijft in zijn 'taspraak' de heldenstrijd van de Friese geuzen tegen de dwang en onderdrukking van Rome en Spanje. Het Friese leven met zijn zonnige hoogten van godsdienst- en vrijheidszin, maar ook met zijn donkere afgronden van eigenzinnigheid. *'Kan het treffender om dit te mogen doen in het Roomsche Tilburg?'* zo noteert hij in zijn reisverslag.

Aan het eind van zijn reis maakt Huismans de balans op. Allereerst over de vraag of de Friezen goede militairen zijn. Hij hoort goede woorden over hen: uitnemend krijgsmateriaal, beschaafd, gewillig, ook buiten de dienst. Maar er zijn ook andere getuigenissen: veel achterblijvers tijdens de marsen, veel ziekmeldingen en vooral kankeraars. Maar gelukkig vertelt één van de officieren van een dorp waar eerst Friezen hebben gelegen, men nu wel 500 gulden wil geven voor hun

redacteur van het Friesch kerkblad. Maar hun aantal is een druppel op een gloeiende plaat is. Daarom, zo roept Bouman op, moeten de Friese kerken bijspringen. Wanneer van de 100 gereformeerde predikanten er iedere zondag 2 worden afgestaan aan de kleine gereformeerde gemeente in Tilburg – waar de meeste Friezen gelegerd zijn –, dan is daar in ieder geval redelijk in de behoefte voorzien. Het is een oproep die zonder twijfel is geïnspireerd door de ervaringen van Huismans, zijn mede-redacteur van het Kerkblad.

Dat de militairen Huismans nauw aan het hart liggen, blijkt nomaals in mei 1915. Dan behandelt de Anjum-er kerkenraad een verzoek van de generale deputaten voor de behartiging van de geestelijke belangen der gemobiliseerde militairen om predikanten af te staan voor deze arbeid. Huismans vraagt om toestemming om zich hiervoor aan te melden. De kerkeraad weigert dit. Ze vinden de vergoeding van 150 gulden per maand onvoldoende om de noodzakelijke vervanging te regelen. Uiteindelijk is voor de Anjumer mannen-broeders het hemd nader dan de rok...

Een gemobiliseerde Ameland-er, sergeant Jacob Bleeker (in het midden met sigaartje in de hand) wil na een ernstige ziekte, doorgebracht in het militair hospitaal in Amersfoort, tijdens zijn verlof eindelijk weer naar huis. Helaas is de Waddenzee dichtgevroren. Op zondag 21 januari 1917 probeert hij met een aantal andere militairen lopend over de dichtgevroren Waddenzee zijn ouderlijk huis te bereiken. Hij komt hierbij op dramatische wijze om het leven. Zie voor zijn verhaal <http://tochtameland1917.webklik.nl/page/de-barre-oversteek-naar-ameland-1917>

VERBORGEN MOBILISATIE-ELLENDEN

Intussen blijven honderden inwoners van Noordoost-Friesland soms jarenlang gemobiliseerd. Voor veel jonge, ongehuwde dienstplichtigen is het in eerste instantie een interessant avontuur, een bijzondere onderbreking van hun soms eentonige leven. Zo schijft **Meint Hylkes Bottema** uit Oostermeer in zijn dagboek: *'Het was een vreemd gevoel toen we in een trein, afgeladen met soldaten, Leeuwarden uitreden. Ik zal niet ontkennen dat het avontuurlijke me in die dagen aansprak.'*

Maar voor de vele kostwinners die hun gezin moeten achterlaten, zijn de zorgen al snel heel groot. Voor arbeiders betekent de mobilisatie-vergoeding van 10 cent per dag een enorme inkomensachteruitgang. Kleine zelfstandigen, zoals de groenteboer **Kool** en winkelier **Tho Bokholt** uit Dokkum moeten zich in allerlei bochten wringen om te zorgen dat hun zaak niet verloopt. Wel krijgen de vrouwen een door de burgemeester te bepalen vergoeding. In de meeste Friese gemeenten bedraagt die ongeveer een gulden per week. Geen vetpot, zo blijkt uit de wanhopige brief die de vrouwen van 29 gemobiliseerden, waaronder die van Kool en Tho Bokholt, in juli 1915 aan de burgemeester van Dokkum schrijven: *'Dringend verzoeken we daarom om meer toelage, want zoals het nu gaat, komt er gebrek!'* Voor wie het niet redt, rest nog de onzekere gang naar het steuncomité.

ZIEKTE EN OVERLIJDEN

Nog nijpender wordt de situatie wanneer een gemobiliseerde ziek wordt of, nog erger, komt te overlijden. En velen worden ziek door de vaak slechte omstandigheden waaronder ze worden gehuisvest of dienstdoen. Zoals **Gerrit Hoekstra** uit Holwerd. Wie ziek uit dienst wordt ontslagen mag een briefje tekenen waarop staat dat de ziekte of het gebrek niet is veroorzaakt in of door de dienst en ontvangt eenmalig 25 gulden.

Een groep Friese militairen bij hun onderkomen in Baarle Nassau. Vierde van links Gerrit Hoekstra uit Holwerd. Na het doorwaden van een beek krijgt hij acute reuma. Op 1 april 1917 wordt hij 'wegens gebreken' uit de dienst ontslagen.

FOTO: COLLECTIE JAN VAN DER VELDE, HOLWERD

JACOB KINGMA UIT OOSTERNIJKERK

FOTO: COLLECTIE HARKE IDEMA, DOKKUM

Diverse mannen overlijden als gevolg van de mobilisatie. **Klaas Oberman** uit Dokkum sterft doordat hij tijdens grenswacht in aanraking komt met de door de Duitsers gebouwde elektrische draadversperring tussen Nederland en België. Soldaat **Klaas Postmus** sterft door ziekte in Tilburg. Omdat hij kostwinner is blijft zijn moeder, de weduwe Postmus-Talma van de Stenendam in Dokkum, in zeer behoeftige omstandigheden achter. Soldaat **Johannes Smedema** uit Engwierum komt om door een treinongeval bij Zwolle, op weg naar zijn mobilisatie-bestemming.

Jacob Kingma uit Oosternijkerk wordt gelegerd in fort Uitermeer bij Weesp. Door vocht en kou krijgt hij longontsteking en sterft. Zijn vrouw Aaltje blijft achter met vijf kleine kinderen en zwanger van de zesde. Om de kost te verdienen begint ze een winkeltje in matten. Van de diaconie krijgt ze nog 5 gulden per maand extra. 's Avonds maakt ze zelf kleren voor de kinderen. Dan krijgt ze te horen dat de bijdrage van de diaconie wordt gehalveerd, *'omdat de kinderen er altijd zo netjes bijlopen.'*

Zo veroorzaakt de mobilisatie, ondanks dat er niet daadwerkelijk gevochten wordt, veel leed. De ellende wordt vergroot door een overheid die haar verantwoordelijkheid ontloopt en probeert de kosten van de mobilisatie zoveel mogelijk te beperken. Leed dat, geheel in de tijdgeest, gelaten wordt geaccepteerd en uiteindelijk vervaagt in de geschiedenis.

De auteur van dit artikel, **Kees Bangma**, komt graag in contact met mensen die dagboeken, foto's of ander materiaal hebben over mobilisatie, opvang van vluchtelingen, distributie of andere aspecten van de Eerste Wereldoorlog.

De reisbeschrijving van **Sipke Huismans** is opgenomen in het Friesch Kerkblad, 8^e jaargang nr 49 (9-10-1914) tot en met 9^e jaargang nr 3 (20-11-1914). Over Huismans en zijn strijd voor het Fries zie **Koen Zondag** (2013), *'Wat een mooie tekst, en in mijn eigen taal'* op http://www.kruspunt.nl/files/FILES/pdf_files/artikel_koen_zondag_tydskrift.pdf

Met dank aan **Peter Dillingh** voor zijn gouden tip aan de redactie van De Sneuper